

A DEMOGRÁFIAI PROBLÉMA ÉS JAVASLATOK KEZELÉSÉRE

A népesség újratermelődésének a fejlett országok többségében tapasztalható elégtelen volta olyan változásokra vezethető vissza, amelyek az egyéni döntéshozók számára elerőtlenítették az önreprodukció racionalitását. Az utódokat létrehozók, nevelők oly mértékben kedvezőtlen helyzetbe kerülnek, hogy ezt csak a reprodukcióhoz szükségesnél jelentősen kevesebben vállalják. Elégtelen lesz a gyermekszám, aminek idővel kibontakozó következményei igen súlyosak és szerteágazóak. Alapvető fontosságú lenne olyan intézményeket létrehozni, amelyek ismét racionálissá teszik az egyének számára a gyermekvállalást, és az ezek finanszírozásával kapcsolatos jelentős terhek elosztását is úgy lenne célszerű kialakítani, hogy ezt elősegítse.

A fejlett világ országaiban kevés kivétellel a népességnövekedés üteme nem éri el a reprodukcióhoz szükséges szintet, jó néhány országban mélyen alatta van. Különösen súlyos a helyzet Európában (azon belül elsősorban Dél- és Kelet-Európában [European Union 2012]), Japánban és Dél-Koreában [OECD 2011a]. A tapasztalható demográfiai problémák középponti összetevője a termékenység elégtelen volta.¹ Mivel az utódok létrehozatala a modern világ körülményei között igen jelentős mértékben az egyének akaratos döntésének következménye, megállapítható, hogy *azok a gazdasági és társadalmi körülmények, amelyek ma a fejlett világban meghatározzák a gyermekvállalás feltételrendszerét, nem teszik racionális választássá a gyermekvállalást az emberek számára.*

Azok a körülmények, amelyek korábban természetes közegként biztosították a lakosság természetes szaporulatát (erre vonatkozó elméleteket és adatokat *Andorka Rudolf* mutat be [1987]), amelyek tehát biztosították, hogy a társadalmat alkotó emberek számára természetes, azaz racionális legyen utódok nemzése és felnevelése, fokozatosan elerőtlenedtek, megszűntek, míg számos olyan tényező előtérbe került, amely a gyermekkel nehezen egyeztethető össze. A család, mint gazdasági egység, a háztartás, mint termelési egység jelentősen módosult, a háztartás ma már nem színtere termelő tevékenységeknek, illetve amennyiben még igen, akkor azok jellege változott úgy, hogy azokba a fiatal nemzedéket nem vagy csak kevéssé lehet bevonni. Maga az, hogy a termelés szervezetei és a háztartás elkülönülnek, azzal jár, hogy a családtagok idejük nagyobb részében a családtól különváltan tevékenyked-

A tanulmány a TÁMOP-4.2.2.B-10/1-2010-0023 projekt keretében kapott támogatással jelenik meg. Ezúton mondok köszönetet *Losoncz Miklós* kollégámnak a tanulmány szerkesztésében nyújtott segítségéért.

¹ Általánosan elfogadott, hogy a népesség reprodukciójához szükséges gyermekszám 2,1 gyermek/nő. Az európai országokban a termékenységi ráták gyakorlatilag mindenhol alatta maradnak ennek a szintnek, a legalacsonyabbak a közép- és kelet-európai, illetve a dél-európai országokban és Németországban (a kétezres években 1,3–1,5 közötti fertilitási arányokkal) [European Union 2011].

nek, a gyerekekkel nem tudnak együtt lenni, így a gyermek felügyeletéről, képzéséről, szocializálásáról jelentős mértékben a családon kívül kell gondoskodni. Ez más megközelítésben azt jelenti, hogy a gyerekek idejük túlnyomó részét a családon kívül töltik, ami valószínűsíti, hogy a generációk közötti kötődés, a kapcsolatok intenzitása gyengül. A társadalmi szokások, normák átalakultak, természetessé vált, hogy a nők éppúgy keresők, mint a férfiak, a munkaerőpiacon értékesítik munkaerejüket, aminek következtében részint az ő idejük is nagyrészt ezáltal meghatározott, részint anyagi függőségük enyhült, tehát a családi összetartó erők fogyatkoznak.

Ezek a tényezők is hozzájárulnak ahhoz, hogy igen jelentősen megváltoztak a párkapcsolati szokások, normák.² A házasság erősen visszaszorult, a házasságkötések az életkor jóval későbbi szakaszára helyeződnek át. Megnőtt a gyermekvállalás szempontjából a bizonytalanság, és az egy főre jutó jövedelem alacsonyabb volta miatt sokkal kedvezőtlenebb az élettársi kapcsolatok, illetve az egyedülálló felnőttek aránya. A képzés időtartamának általánossá váló meghosszabbodása következtében egyrészt a gyermekek felnőttkorig történő finanszírozása mind a folyó ráfordítások tekintetében, mind halmozott, jelenértékűre diszkontált befektetésként sokkal költségesebbé vált, mint amilyen volt korábban. Másrészt az emberi életszakaszok is átalakulnak³, a korábban már „teljes értékű” munkaképes és dolgozó (tehát önálló jövedelemmel rendelkező) ifjú felnőttek nagy része még hosszú éveken keresztül tanul, vagyis nem önfenntartó, ebből következően lehetőségei a gyermekvállalásra korlátozottak.

Ugyanekkor a nők termékeny életszakasza az életkörülmények javulása és az orvostudomány fejlődése révén csak kismértékben tolódik ki, vagyis az az időtartam, amikor a nők társadalmilag már készek a családalapításra, gyermekvállalásra és biológiailag még képesek erre, erősen lerövidül.⁴ Egyes országokban (köztük hazánkban) ehhez még hozzáadódik az önálló lakás megszerzésének fokozott nehézsége. Ennek következtében emelkedik azon nők aránya, akik egyáltalán nem vállalnak gyermeket, ugyanakkor még inkább lecsökken a második, harmadik (tehát további) gyermekeket vállalók aránya. A modern társadalomban a nők nemcsak munkavállalók, foglalkoztatottak, de a képzési idejük is éppolyan hosszú (sok fejlett országban még hosszabb), mint a férfiaké. Munkavállalóként a képzés alatt beléjük fektetett tőkét kell kamatoztatniuk, ami a munkahelyen való minél magasabb teljesítményt, az erre való szellemi, mentális és időbeli összpontosítást igényli.

A frissen szerzett ismeretek a modern társadalomban tapasztalható felgyorsuló változások következtében viszonylag gyorsan avulnak, ennek következtében termé-

2 A párkapcsolatokkal, családszerkezettel, gyermekvállalással foglalkozó irodalomból lásd a Népeségügyi Kutatóintézet kiadványát [Óri-Spéder szerk. 2012].

3 Az életszakaszok átalakulásáról, a felnőtté válás változó kritériumrendszeréről lásd *Murinkó Livia* tanulmányát [Murinkó, 2010], a családszerkezet átalakulásáról és az ehhez kapcsolódó értékítéletekről lásd *S. Molnár Edit* munkáját [S. Molnár, 2010].

4 Jól érzékelteti ezeket a hatásokat az első gyermek megszülése átlagos életkorának elmúlt évtizedekben bekövetkezett módosulása az OECD országokban (1970 és 2009 között 23,8 éves korról csaknem 28 évesre emelkedett) [lásd OECD Family Database]. Az értékek és párkapcsolati szokások magyarországi alakulásáról lásd a *Pongrácz Tiborné* szerkesztésével készült kutatási jelentést [Pongrácz, 2011], a gyermekvállalással kapcsolatos attitűdökről lásd *Szalma Ivett* tanulmányát [Szalma, 2010], a nők képzettségi szintjének és gyermekeik számának kapcsolatáról lásd *Husz Ildikó* cikkét [Husz, 2011].

szetesnek tekinthető, hogy az iskolarendszerből kikerülő figyelmé, erőfeszítései a munkahelyre/karrierépítésre irányulnak, aminek gyermekvállalási szempontból az a következménye, hogy a gyerek és a „sikeres” életpálya az egyéni döntéshozó szempontjából egymás alternatíváivá válnak. A gyermekvállalás, gyermeknevelés a szülő számára igen hosszan tartó – sőt, mint láttuk, egyre hosszabban tartó – és egyre nagyobb költséget jelent. Ezek a költségek a felnőtt lakosság egy főre jutó jövedelmében tapasztalható különbségeknek egyik meghatározó tényezőjét alkotják. A mai fejlett országok társadalmában tehát *az egyén szempontjából a gyermekvállalás egyúttal a relatíve hátrányos helyzet, a relatív szegénység vállalását is jelenti.*⁵ Az, hogy a gyermeknevelés költségeit nem kizárólagosan a gyermek szülei illetve a gyermeket nevelő személy(ek) viselik, hanem a társadalom – a társadalombiztosítási rendszeren, illetve az államon, az állami költségvetésen keresztül – ezek egy részét „átvállalja”, az egyenlőtlenséget legfeljebb mérsékli.

A családon belüli kapcsolatok lazulása következtében a gyermeket létrehozó *potenciális szülőnek* a vele kapcsolatos *investíció megtérülésére* – ha a gyermekkel kapcsolatos költségeket investíciónak tekintjük – *gyakorlatilag semmilyen biztosítéka sincs.* Erre a modern társadalmak – amelyek mind a személyek különböző életszakaszai, mind a különböző személyek között nagyon jelentős mértékű jövedelmi redisztribúció lebonyolítására képesek, és működéséhez többnyire az államhatalom kényszere által támogatott intézményrendszert építettek ki – nem hoztak létre semmilyen „rásegítő” intézményt, szabályt vagy kedvezményt. *Hogyan lenne elvárható az, hogy a társadalmat alkotó emberek elégséges aránya életkeresetének olyan tekintélyes hányadát, amekkora a népesség reprodukciójához minden felnőtt személytől szükségeltetne ahhoz, hogy megszülessen és felnevelkedjen a reprodukciót jelentő számú egyed, a megtérülés ilyen alacsony valószínűsége mellett erre a célra fordítsa?* A következmény pedig az, hogy az emberek egyre nagyobb hányada nem vállalja, nem választja ezt, a társadalom pedig elindul az előregedés és a népességfogyás irányába.

Amennyiben valaki ma élete folyamán megszerzett jövedelmének egy részét megtakarítja és befekteti valamilyen vállalkozásba, értékpapírokat vásárol vagy egyszerűen csak bankba rakja, esetleg előrelátó módon nyugdíjalapba helyezi, olyan módon használja fel jövedelmét, amellyel nem feléli e jelenbeni forrásokat, hanem elősegíti a jövőbeni növekedést. Ez a jövedelemfelhasználási mód tehát a gazdaságpolitika által támogatandó, s ezt a különböző kedvezményekkel támogatja is. Ezzel szemben az, aki jövedelmének ugyanekkora vagy esetleg még magasabb arányát is gyermekeire költi, ennél sokkal kevesebb kedvezményben részesül. A gyermekekre költött pénz ugyanis *fogyasztásnak* minősül, ami a mai szemlélet szerint a jövedelem felhasználásának legkevésbé „hasznos” módja, ami nemhogy nem támogatandó, hanem adóztatandó. A mai túlméretezett államok költségvetési bevételeinek

5 A gyermekszám és a szegénység közötti kapcsolatot mutatják a KSH idei kiadványának [KSH 2012] családi háttérre és szegénységi kockázatra vonatkozó adatai. A gyermekes és gyermektelen családok egy főre jutó jövedelmének magyarországi különbségére vonatkozóan lásd a KSH tájékoztatóját [KSH 2011], a gyermekszámra vonatkozó magyarországi preferenciák alakulásáról S. Molnár Edit publikált [S. Molnár, 2009], a gyermekvállalás és a családi jövedelmek kapcsolatáról lásd *Reizer Balázs* tanulmányát [Reizer, 2011].

legnagyobb hányada valamilyen módon a jövedelmek fogyasztási célra történő felhasználásából, elköltéséből származik, pedig értelmezésben mindkét esetben tőkeképzésről van szó, csak a tőkeképzés formája eltérő. Az előbbi esetekben végül is a fizikai tőkeállomány növekedése következik be, míg utóbbiban az emberekben megtestesülő humántőke-állományé. Megállapítható, hogy a ráfordítások (vagy általánosabban a pénzelköltés) ténylegesen bekövetkező *meztérülésétől függetlenül* a mai szabályozások előzetesen diszpreferálják a tőkeképzés egyik formáját a másikkal szemben. Így *egységnyi megszerzett jövedelem annak a kezében sokkal többet ér, sokkal nagyobb vásárlóerőt testesít meg, aki fizikai tőke befektetésre fordítja (fordíthatja), mint annak a kezében, aki humántőke befektetésre.*

A reprodukciós szintet el nem érő termékenység össz társadalmi következményei többségükben negatívak és hosszabb távon valószínűleg nehezen túlbecsülhetőek. Legközvetlenebb ezek közül az elöregedés, a népesség korösszetételének átalakulása, deformálódása.⁶ A népességen belül a fiatalabb korosztályok hiánya következtében *a társadalom konzervatívává válik*, nincsenek, illetve nem elégséges tömegben, arányban vannak jelen azok:

- akikben új gondolatok, új megközelítések, szempontok fogalmazódnának meg,
- akik a fennálló érdekekkel, státuszokkal, beidegződésekkel szemben a siker esélyével vívhatnak kisebb-nagyobb harcaikat – ez magukat a célokat, a kialakított, követett viselkedésmintákat, stratégiákat is ennek megfelelően alakítja, deformálja.

A korösszetétel változása tehát az egész társadalom (mind a fiatalabb, mind az idősebb generáció) viselkedésére rányomja bélyegét. Ennek következtében *csökken a társadalom adaptivitása, dinamizmusa, innovatív volta*. Másrészt a szokásos közgazdaságtani logikával is arra lehet következtetni, hogy *lelassul a gazdasági növekedés üteme*, mivel csökken az aktív népesség aránya, sőt egy idő után abszolút mértékben is csökken a nagysága. Ez utóbbi a termelési függvényekbe történő behelyettesítéskor is az említett következménnyel jár. Az előbbi pedig a *finanszírozhatóság egyre növekvő terhe* miatt hat csökkentőleg a gazdasági növekedés megvalósítható ütemére. (Az időskori függőségi ráta már ma sokkal rosszabb, mint volt néhány évtizede, és néhány évtized alatt még a mai, rossznak minősíthető szintje is mintegy megduplázódik, az évszázad közepére eléri a ma hihetetlennek tetsző 50 százalékos szintet [Giannakouris, K. 2008]).

⁶ Az előrejelzések szerint az EU27 országainak átlagában 2060-ra például a medián életkor 7,5 évvel, a jelenlegi mintegy 40,4 évről 47,9 évre fog emelkedni, a lakosság természetes fogyása várhatóan eléri a 48 millió főt (ami az össznépesség nagyjából 10 százalékát jelenti), ezen belül azonban az aktív korúak száma ennél jelentősebb mértékben, mintegy 50 millió fővel fog csökkenni. Eközben a 65 évesnél idősebbek aránya az összlakosságon belül 17 százalékról 30 százalékra emelkedik, míg a 80 évesnél idősebbek száma megháromszorozódik, s 2060-ra meghaladja a népesség 12 százalékát. Az időskori eltartottsági arány napjaink 25 százalék körüli szintjéről 53 százalékot meghaladó szintre emelkedik, vagyis míg ma egy időskorút négy aktív korúnak kell eltartania, a következő évtizedekben az arányok *egy a kettőhöz* értékre fognak módosulni [lásd pl. European Union, 2008]. Az arányok még sokkal kedvezőlenebbek, amennyiben a realitásoknak megfelelően az aktív életkort nem 14 éves kortól, hanem 6–10 évvel idősebb kortól számítjuk.

A jelenlegi folyamat további fennmaradása tehát súlyos, nem kívánatos következményekkel jár. A demográfiai változások érvényesülése az emberi élettartam szakaszainak megfelelő időbeli csúszással érzékelhető. Az aktív-inaktív népesség aránya a születésszám reprodukciós szint alá csökkenésével mindaddig nemhogy nem romlik, hanem javul, amíg a kis létszámú új generációk el nem érik az aktív kort. A kedvezőtlen hatások kialakulásának ez a nagy időbeli eltolódása azzal a következménnyel jár, hogy nagyon hosszú időn keresztül nem is tűnik igazán fontosnak komolyan reagálni a csak nagyon lassan és először kedvező mellékhatásokat eredményező folyamatra. A demokratikus politikai rendszerekben a politika négyéves ciklikussága nem engedi, hogy a kormányzatok komolyan foglalkozzanak 3–4 évtizedes átfutási idejű folyamatokkal.⁷ Sőt, *a folyamat megfordítása* akkor, amikor már elkezdődnek érvényesülni a kedvezőtlen következmények, „ideiglenesen” (tehát az emberi életszakaszok hosszának megfelelően 2–3 évtizeden keresztül) *növeli a terheket*, rontja a népességen belül az aktív-inaktív népesség arányát, növeli az egy aktív korú által eltartott inaktívak arányát.

Az előzőekben leírtak erősen megkérdőjelezzik az egész írásnak, illetve magának a kérdésen való gondolkodásnak az értelmét, mivel *olyan dolgot kell ajánlani, ami ösztársadalmi szinten mindenképpen több évtizeden keresztül növeli a terheket*, tovább lassítja a már egyébként is a stagnáláshoz közelítő nagyságú növekedés ütemét (legalábbis a gazdasági tevékenységek mérésének jelenleg alkalmazott metodikája értelmében), csökkenti a személyes fogyasztást, jólétet. Kétséges, hogy kialakítható-e egy társadalmi többség, amely hajlandó vállalni a pótlólagos terheket, illetve azokat a konfliktusokat, amelyek e pótlólagos terhek differenciált, megindokolható, gazdaságilag hatékony és méltányos szétterítését eredményezik. Amennyiben a népességfogyás legfontosabb tényezőjeként a ráfordítások magas szintjét és a befektetők (a potenciális vagy a már valóságos szülők, tehát alapvetően a döntéseket meghozó egyének) számára alacsony valószínűségű megtérülését, és ebből következően az ellenérdekeltséget tudjuk megjelölni, akkor a társadalmi innovációnak olyan mechanizmusok, intézményi formák létrehozatalára kell irányulnia, amelyek nagyobb hatékonysággal, nagyobb valószínűséggel teszik lehetővé a megtérülést, a ráfordítások eredményének minél nagyobb arányú és intézményesített formában történő visszaáramlását.

A demográfiai folyamat kialakulásának, illetve eddigi lefolyásának vannak *haszonélvezői*, illetve *kárvallottjai*. Az a korosztály, amely nem hozza létre kellő létszámban utánpótlását, először több évtizeden keresztül és mindenkori jövedelmének igen jelentős hányadát tekintve *könnyíti a saját terhein*, hiszen aktív keresőként kevesebb személyt kell eltartania. Kérdéses, hogy egy ilyen, a társadalmi reprodukciót nem teljesítő korosztály elvárhatja-e a következő nemzedéktől, hogy az a korábbiánál magasabb terhet vállalva tegyen erőfeszítéseket ezen korosztály időskori életszínvonalának biztosítására? Amint a szerepek fokozatosan felcserélődnek, egyre komolyabban fel kell merülnie a kérdésnek, hogy a hiányosan létrehozott korosztályoknak kell-e, illetőleg milyen mértékben kell a korábbi nemzedék hasonló

⁷ A rendszerváltás utáni időszak magyar kormányzatainak népesedéspolitikai intézkedéseit, az alkalmazott eszközöket mutatja be Gyarmati Andrea cikke [Gyarmati, 2008].

életkorban viselt terhéhez képest pótlólagos teherviselést vállalnia? A gyermekeket azonban nem korosztályok hozzák (vagy nem hozzák) létre elégséges (vagy elégtelen) mértékben. Az csak egy összegzés eredménye, hogy az adott korosztály a társadalmi reprodukcióhoz elégtelen számú gyermeket szül, nevel, tart el. A gyerekeket az egyes emberek szülik, nevelik és tartják el, vagy nem szülik, nem nevelik és nem tartják el. Egy felnőtt korosztályon belül megtalálhatók a két, három vagy még több gyereket nevelők, eltartók, illetve akik csak egyetlen gyereket nevelnek, tartanak el, vagy egyetlen egyet sem. Előbbiek nem tekinthetők felelősnek a népesség társadalmi reprodukciójának elégtelen voltáért, hiszen ők vállalva és viselve az ezzel járó hátrányos következményeket, reprodukálták önmagukat, létrehozták a következő generációt. Ezzel szemben azok, *akik saját döntésükből következően a gyermektelenséget vagy az egy gyerekességet, tehát a csak részleges önreprodukciónak vállalják/választják, alapvetően felelősnek tekinthetők a társadalmi reprodukció elégtelen voltáért annak minden következményével együtt.* A rendszerben kialakítandó módosításokat tehát alapvetően az előzőekben megjelöltek terhére kell és lehet megvalósítani.

Az eddigiek alapján úgy gondolom, hogy a kedvezőtlen demográfiai folyamatok visszafordításához jelentős társadalmi innovációra van szükség, amely részint lebont korábban kialakult intézményeket, mechanizmusokat, érdekeltségeket, részint újakat hoz létre. Eközben fontos arra is figyelni, hogy a demográfiai probléma csak egy a sok megoldásra váró kérdés közül, bár rendkívül összetett, sok más problémával összefüggő, tehát nem célszerű szűken vett, más területekre való kihatásuktól elszigetelt megoldásokat keresni rá. A javasolt módosításoknál úgy gondolom, nem lehet arra törekedni, hogy azok mindenki számára hasznosak legyenek, mivel az ilyen megoldások jelen helyzetben sem hatékonysági és ösztönöztségi szempontból, sem a finanszírozhatóság szempontjából nem lehetnek megfelelőek, de az igazságossági kritériumoknak sem felelhetnek meg, ha egy létező, tartós jövedelmi, vagyoni, élethelyzetbeli egyenlőtlenséget eredményező folyamatot úgy próbálunk meg korrigálni, hogy ezáltal e folyamat eddigi haszonélvezői se járjanak rosszabbul.

Négy elemből álló javaslatot teszek. Ezek együttese véleményem szerint igen jelentős mértékben módosítana a gyermekvállalással kapcsolatos érdekviszonyokon, a tehereloszláson és a költségek/befektetések megtérülésén.

Először: a közösség az *adórendszerben* érvényesítheti a népesség reprodukciójának, a humántőke-állomány bővítésének preferenciáját. Így például egyrészt adókedvezményben részesülhetnek azok a szülői ráfordítások, amelyek jól azonosíthatóan a gyermekekkel, a humántőke-állomány növelésével kapcsolatosak. Másrészt a személyi jövedelemadózáásban komoly gyermekkedvezményeket lehet érvényesíteni. Harmadrészt a nyugdíjrendszerbe be lehetne építeni olyan elemeket, amelyek figyelembe veszik, vagy másképpen fogalmazva kompenzálják, jutalmazzák az aktív életszakaszukban gyermekeket nevelők emiatt viselt magasabb terheit, elszenvedett alacsonyabb jövedelmeit.⁸ Az ilyen típusú – eddig is alkalmazott – megoldások

⁸ Ilyen jellegű javaslatot tesz pl. nemzetközi példákra hivatkozva a *Három királyfi, három királynő mozgalom* társadalombiztosítási munkacsoportja [Botos 2011].

azonban rendkívül költségesek, amely költségeket az adófizetőknek kell viselniük.⁹ Adókedvezményként a gyermekekkel kapcsolatos költségeknek ugyanakkor csak viszonylag alacsony hányada finanszírozható és csak azoknál, akiknek elegendően magas adóztatható jövedelme van.

Másodszor úgy gondolom, hogy ki kellene alakítani egy olyan rendszert, amely egyértelművé teszi, hogy a mindenkori következő generáció előállítására, a vele kapcsolatos költségek viselése nem egyesek magánügye, magánproblémája. Bizonyos értelemben *közteherviselésre* van szükség. Ez alatt azt értem, hogy ezeket a következő generációval kapcsolatos költségeket a jelenleginél sokkal jelentősebb mértékben kell a jelenlegi aktív generáció *egészének* (tehát azoknak is, akiknek nincs gyerekük) viselnie. Ez *jövedelemátcsoportosítást* jelent az aktív generáció önmagát nem (vagy nem elégséges mértékben) reprodukáló tagjai felől az aktív generáció önmagát reprodukáló tagjai felé. Fontosnak tartom, hogy ez ne az állam szerepének és az állam önkényes jövedelemfelhasználásának fokozását eredményezze. Ezért egy csaknem automatikusan működő rendszernek a kialakítását javaslom, amely az állam többi részétől elkülönülten és különösen anyagi vonatkozásban attól elhatároltan működne. A beszedett pénzek elterelésére, visszatartására az államnak nem lenne joga, így a befizetők is és a részesülők is pontosan tudhatnák, hogy mi a jövedelemáramlás útja, a jövedelmek forrása. Minden egyes gazdaságilag aktív életkorban lévő állampolgár évi vagy havi rendszerességgel befizet a rendszerbe egy egy gyermekkel kapcsolatos költségek fedezetére kalkulált összeget és minden gyermek megkap egy egy gyermekre kalkulált összeget. Azért kellett ilyen homályosan (kalkulált) fogalmaznom, mert van néhány alternatíva, illetőleg maguk a mértékek is nyitottak: például a gazdaságilag aktív korú népesség és a finanszírozandó fiatalok száma természetesen nem azonos, tehát az aktív/gyermek aránynak megfelelően kell arányosítani a be és kifizetéseket.

Az maga eldöntendő, hogy ez a rendszer milyen arányt képviseljen a gyermekekkel kapcsolatos költségek finanszírozásából. A két szélső megoldás tehát, hogy *semmilyen* vagy *teljes* költségviselő legyen a rendszer, természetesen értelmetlen. Valamilyen köztes mértékre van szükség, mégpedig oly módon, hogy az illeszkedjen a többi javasolt elemnél alkalmazott mértékekhez. Megfontolás kérdése, hogy az egy gyermekre kalkulált összeg a befizető, illetve a részesülő jövedelmével milyen kapcsolatban legyen. Az egyik szélső alternatíva az, hogy egy fő az egy fő, tehát teljesen mindegy, mekkora a befizető jövedelme, mindenki ugyanakkora összeget fizet be, illetve minden gyermek ugyanazt az összeget kapja meg. A másik szélső alternatíva pedig az, hogy minden befizető a saját jövedelme alapján, mintegy jövedelemadóként fizeti be az összeget, illetve minden gyermek a saját szülei jövedelmének megfelelő nagyságú kifizetésben részesül. Természetesen mindkét szélső megoldásnak vannak előnyei is és hátrányai is. Nagyon sok függ a mértékektől. Ha az így kapott összeg elegendően magas ahhoz, hogy érzékelhető tehermérséklést és egyenlőtlen-ségcsökkenést eredményezzen, de még nem teszi feleslegessé az egyéni erőfeszítést, illetve ha a befizetendő összeg nem akkora, hogy az a legalsó jövedelmi szintű

9 A demográfiai szempontból Európában elismerten legsikeresebb Franciaországban alkalmazott családpolitikai eszközrendszert mutatja be és elemzi kitűnő cikkében *Stefán-Makay Zsuzsanna* [Stefán-Makay, 2009].

emberek számára teljesíthetetlen, akkor a magam részéről inkább az előbbi megoldással szimpatizálok.

Ezen rendszer keretében tehát, ha az egy gyermek alapján történő befizetések és a gyermekekénti kifizetések nagysága azonos lenne, akkor a kétgyermekes családok esetében kellene ugyanannyit befizetni, mint amennyit megkapnak. A gyermektelenek és még az egy gyermekesek is befizetők lennének. A kettőnél több gyermekesek már több kifizetést kapnának, mint amennyit be kell fizetniük. De mivel a társadalomban jóval több az aktív korban lévő befizető, mint a finanszírozandó fiatal, a rendszerben felesleg, több befizetés keletkezne, mint amennyi kifizetésre sor kerülne. Viszont, ha az aktív/gyermek aránynak megfelelő korrigált szintre emeljük a gyerekenkénti kifizetések szintjét, akkor egyrészt minden befolyó pénz kifizetésre kerülne. Másrészt az egy gyermek után kapott kifizetés összege mintegy két és félszeresen múlna felül az egy felnőtt általi befizetési kötelezettséget (Európában ma a fiatalok függőségi ráta mintegy 40 százalék, azaz egy fiatalokúra nagyjából 2,5 aktív korú jut)¹⁰, vagyis két felnőtt befizetőből álló pár már az első gyermek után nettó módon többet kapna vissza a rendszerből, mint amennyit befizet.

Harmadik javaslatom a szülői erőfeszítések, ráfordítások megtérülési lehetőségének intézményesített keretek közötti megvalósítására, elősegítésére vonatkozik. Ennek keretében minden gazdaságilag aktív, adófizető személy jövedelmének egy meghatározott százalékát saját szülei illetve nevelői javára lenne köteles átutalni.¹¹ Itt megint érdekesek a mértékek, de véleményem szerint sokkal egyértelműbben megindokolható, illetőleg elfogadható egy 10–15 százalék körüli szintnek a racionalitása. A kötelezőség adja a biztosítékot, illetve azt, hogy a korábbi ráfordítások legalább részlegesen megtérülnek. Amennyiben valaki több gyermeket hozott létre, több gyermekkel kapcsolatosan viselt költségeket, azok felnőtté válásával több gyermek után részesül azok jövedelméből illetőleg, ha magasabb felnőttkori jövedelmű gyermekeket tudott előállítani, akkor a tőlük kapott részesedése is ennek megfelelően magasabb lesz. Ez a rendszer tehát ösztönöz a *több és jobb* gyermek előállítására. Úgy gondolom, hogy akinek a szülei már nem élnek, az sem mentesülne ezen összeg befizetése alól. Az összeg immár gyarapíthatna egy olyan alapot, amelyből finanszírozható a lakosság (az aktív dolgozók) nyugdíjkorhatárhoz közeledő része különféle munkavállalással kapcsolatos, ma a munkaadókra háruló terheinek mérséklése. Ezáltal a munkaadók számára e korosztály tagjainak további foglalkoztatása jelentősen alacsonyabb költségszintűvé, vagyis kedvezőbbé válhatna.

Végül *negyedszer* az általam már többször,¹² több probléma megoldásához is javasolt *társadalmi örökség-rendszernek* a beindítását tartom célszerűnek. Arra vonatkozóan úgy gondolom nem szükséges különösebb magyarázat, hogy miért előnyös a gyermekvállalás szempontjából az alanyi jogon igénybe vehető társadalmi örökség. Ehelyütt azt a megjegyzést szeretném csak tenni, hogy ezen belül lehet olyan megoldást találni, amelyhez egyáltalán nem szükséges előzetesen felhalmozott vagyont. Minden társadalmi örökség-rendszer *szereződéses feltételek révén bizto-*

10 Adatok például United Nations [2011].

11 Hasonló, bár mértékét tekintve alacsonyabb kulcsú javaslat található *Mészáros István* [Mészáros szerk., 2007] könyvében.

12 Pl. Türei [1984, 1987, 1990].

sítja azt, hogy az egyének növeljék a rájuk bízott vagyont, sőt, aki gyorsabban növeli azt, az nagyobb teret (több hitelt, nagyobb vagyon feletti rendelkezést) nyer. Ebből a szempontból tehát a társadalmi öröklés rendszere egy megtakarítási, felhalmozási versenyt jelent, amelyben éppen a felhalmozott vagyon társadalmi öröklésére kikötött biztosítékok jelentik a garanciát arra, hogy a társadalmi öröklés keretében kapott pénzt felhasználása során nem herdálják el, hanem gazdaságos, megtérülő célokra fordítják. Ebben az esetben viszont nem szükséges előzetesen ott lenni a felhalmozott vagyonnak, amit társadalmi örökség formájában kiosztanak, hanem lehet kifejezetten erre a célra teremteni vásárlóerőt.

A javasolt rendszerek közül a három utóbbi nem növeli az állami költségvetés kiadásait vagy az állami újraelosztás mértékét. Sőt csökkenthetik is, amennyiben ezek után az állam úgy ítéli meg, hogy felesleges az eddigi mértékben fenntartani az állami gyermektámogatások sokcsatornás rendszerét. Ebben az esetben természetesen nem csak e kiadások, hanem az ezek finanszírozására szolgáló elvonások is csökkenhetnek.

IRODALOM

- Andorka R. (1987): *Gyermekszám a fejlett országokban*. Budapest: Gondolat
- Botos K. (2011): *Tb-reformjavaslat 2011*. Három királyfi, Három királylány Mozgalom, Letölthető: regikiralylany.bara.hu/wp-content/uploads/2010/03/TB-reformjavaslat2011.doc ellenőrizve: 2012.10.29.
- European Union (2011): *Demography Report 2010 – Older, more numerous and diverse Europeans*. Letölthető: http://epp.eurostat.ec.europa.eu/cache/ITY_OFFPUB/KE-ET-10-001/EN/KE-ET-10-001-EN.PDF ellenőrizve: 2012.10.29
- European Union (2012): *Demographic outlook – National reports on the demographic developments in 2010*. Letölthető: http://epp.eurostat.ec.europa.eu/cache/ITY_OFFPUB/KS-RA-12-004/EN/KS-RA-12-004-EN.PDF ellenőrizve: 2012.10.29.
- Eurostat (2011): „Demography Report 2010 – Latest figures on the demographic challenges in the EU.” *Newsrelease*, 50/2011
- Giannakouris, K. (2008): „Ageing characterises the demographic perspectives of the European societies.” *Eurostat, Statistics in focus*, 72/2008
- Gyarmati A. (2008): „A népesedéspolitikai, szociálpolitikai, gyermekvédelmi értékek, célok, eszközök változása magyar családtámogatási rendszerben a rendszerváltástól napjainkig.” *Demográfia*, 2008. 51. évf. 4. szám 376–405.
- Husz I. (2011): „Alacsony végzettség – sok gyerek? A magas termékenység néhány területi és etnikai aspektusáról.” *Demográfia*, 2011. 54. évf. 1. szám 5–22.
- KSH (2011): „Jövedelmi helyzet, 2010” *Statistikai tükör*, V. évfolyam 82. szám
- Mészáros I., szerk. (2007a): *Van megoldás – ‘Nyugdíjreform’* Budapest: Barankovics István Alapítvány
- Mészáros I. szerk. (2007b): *Van megoldás – Családi jövedelemadózás*. Budapest: Barankovics István Alapítvány

- Murinkó L. (2010): „Mitől lesz valaki felnőtt? A családi szerepátmenetek és az önállóvá válás szerepe a felnőtté válás megítélésében.” *Demográfia*, 53. évf. 1. szám 7-37. old.
- OECD (2011a): *Society at a Glance 2011: OECD Social Indicators*, Letölthető: http://dx.doi.org/10.1787/soc_glance-2011-en ellenőrizve: 2012.10.29
- OECD (2011b): *Doing Better for Families*, Letölthető: <http://dx.doi.org/10.1787/9789264098732-en> ellenőrizve: 2012.10.29
- OECD Family Database: www.oecd.org/social/family/database ellenőrizve: 2012.10.29
- Óri P.-Spéder Zs., szerk. (2012): *Demográfiai portré – jelentés a magyar népesség helyzetéről*. Budapest: KSH Népeségtudományi Kutatóintézet,
- Pongrácz T., szerk. (2011): „A családi értékek és a demográfiai magatartás változásai.” KSH Népeségtudományi Kutató Intézet, Kutatási jelentések 91.
- Reizer B. (2011): „A gyermekvállalás hatása a család jövedelmére Magyarországon.” *Demográfia*, 54. évf. 2-3. szám 160-175. old.
- Salamin P., szerk. (2012): *A szegénység generációk közötti átörökítése*. Budapest: KSH, Letölthető: <http://www.ksh.hu/docs/hun/xftp/idoszaki/pdf/szegenysegatorokitese.pdf> ellenőrizve: 2012.10.29
- S. Molnár E. (2009): „A gyermekszám-preferenciák alakulása Magyarországon az elmúlt évtizedekben.” *Demográfia*, 52. évf. 4. szám
- S. Molnár E. (2010): „Párkapcsolat létesítését/megszüntetését érintő magatartási normák változásának megfigyelése.” *Demográfia*, 53. évf. 2-3. szám 234-275. old.
- Stefán-Makay Zs. (2009): „A franciaországi családpolitika és a magas termékenységgel összefüggése.” *Demográfia*, 52. évf. 4. szám
- Szalma I. (2010): „Attitűdök a házasságról és a gyermekvállalásról.” *Demográfia*, 53. évf. 1. szám 38-66. old.
- Türei S. (1984): *A munkaerőtőkéről* OT Tervgazdasági Intézet, kézirat
- Türei S. (1987): *Egy vállalkozási szektor működésének elvi modellje I-III*. FŐMO, kézirat
- Türei S. (1990): „Társadalmi örökség és tulajdonreform” *Közgazdasági Szemle*, 11. szám.
- United Nations (2011): *World Population Prospects. The 2010 Revision – Volume I: Comprehensive Tables*, New York: United Nations